

**AUTIZM KASALLIGIGA CHALINGAN BOLALARGA TA'LIM VA
TARBIYA BERISH JARAYONINING TAHLILI****Goipova Nodira Baxtiyor qizi***Pedagogika va psixologiya kafedrasida
o'qituvchisi.***Qambaraliyeva Durdona Asqarali qizi***Pedagogika va psixologiya fakulteti
Maxsus pedagogika: Logopediya
yo'nalishi 3-bosqich talabasi*[Tel:+998905996341](tel:+998905996341)

Annotatsiya: Ushbu maqolada autizm kasalligiga chalingan bolalarga ta'lim va tarbiya berish jarayonining tahliliga bag'ishlangan. Autizmli bolalar odatda ijtimoiy munosabat va muloqotda qiyinchiliklarga duch kelib, oddiy ta'lim usullariga javob bermaydilar. Shu sababdan ularga ta'lim berishda individual yondashuv, maxsus ta'lim dasturlari, vizual yordam, va takroriy o'rgatish usullari qo'llaniladi.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу процесса обучения и воспитания детей с аутизмом. Дети с аутизмом обычно испытывают трудности в социальном взаимодействии и общении и не реагируют на обычные методы обучения. По этой причине в их обучении используются индивидуальный подход, специальные образовательные программы, наглядное сопровождение, повторные методы обучения.

Abstract: This article is devoted to the analysis of the process of education and upbringing of children with autism. Children with autism usually have difficulties in social interaction and communication and do not respond to normal educational methods. For this reason, an individual approach, special educational programs, visual support, and repeated teaching methods are used in their education.

Kalit so'zlar: Autizmli bolalar, maxsus ta'lim, individual yondashuv, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish, muloqot qiyinchiliklari, vizual o'rgatish, repetitiv ta'lim usuli, stressni kamaytirish

Ключевые слова: Дети с аутизмом, специальное образование, индивидуальный подход, развитие социальных навыков, трудности общения, зрительное обучение, метод повторного обучения, снижение стресса.

Key words: Children with autism, special education, individual approach, development of social skills, communication difficulties, visual training, repetitive training method, stress reduction

KIRISH

Autizm spektridagi kasalliklar bolalarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan murakkab nevrologik buzilishlardan biri bo'lib, ularning ijtimoiy muloqot, nutq va xulq-atvor ko'nikmalariga sezilarli ta'sir qiladi. Bugungi kunda autizimli bolalar uchun samarali ta'lim va tarbiya berish muhim ijtimoiy masalalardan biri hisoblanadi, chunki ularning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishlari maxsus yondashuvlarni talab qiladi. Ushbu maqolada autizimli bolalarga ta'lim va tarbiya berish jarayoni, ularning o'qish va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda qo'llaniladigan metod va usullar, maxsus ta'lim dasturlari, ota-onalar va mutaxassislarining birgalikdagi yondashuvi tahlil qilinadi. Maqolada autizimli bolalar uchun ta'limda qo'llanilishi kerak bo'lgan eng samarali yondashuvlar, ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash usullari yoritilib, ularga ta'lim muhiti va sharoitlarni yaratishning ahamiyati muhokama qilinadi.

Autizm — bolalarda muloqot, ijtimoiy munosabat va xulq-atvor jihatlarida o'ziga xos cheklovlar va qiyinchiliklar keltirib chiqaradigan rivojlanish buzilishi hisoblanadi. Bugungi kunda autizimli bolalarga ta'lim va tarbiya berish jarayoni o'ta muhim vazifalardan biridir. Ular bilan samarali ishlash uchun maxsus metod va yondashuvlar zarur bo'lib, ta'lim va tarbiya jarayonida individual yondashuv asosiy o'rin tutadi. [1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Ushbu maqola uchun metodologik asos sifatida T. Attwoodning "The Complete Guide to Asperger's Syndrome" asari. Ushbu kitob autizm spektri buzilishlari, ayniqsa Asperger sindromi haqida batafsil ma'lumot beradi va pedagogik yondashuvlarni tahlil qiladi. O. Bogdashinaning "Communication Issues in Autism and Asperger Syndrome: Do We Speak the Same Language?" kitobidir. Ushbu kitob autizimli bolalar bilan muloqot qilish usullari va ularning turli xil yondashuvlarga qanday javob berishi haqida ma'lumot beradi. Grandin, T. va Panek, R. larning "The Autistic Brain: Thinking Across the Spectrum" asari ham mavjud. Kitob autizimli bolalarning miyasida sodir bo'ladigan jarayonlarni va bu jarayonlarga mos ta'lim metodlarini tushunishga yordam beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Autizimli bolalarning intellektual va kognitiv qobiliyatlari o'ziga xos bo'lib, ular odatda oddiy ta'lim metodlariga javob bera olmaydilar. Shu sababli, ularga ta'lim berishda quyidagi yondashuvlar qo'llaniladi:

1. Individual ta'lim dasturlari: Autizimli bolalar uchun ta'lim dasturlari shaxsiy qobiliyatlari va imkoniyatlariga mos tarzda tuziladi. Bu dasturlar bolaning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtiriladi va kichik bosqichlarda o'rgatiladi. Har bir bosqichda bolaning yutuqlari baholanib, keyingi bosqichlar belgilab boriladi.
2. Vizual yordam: Autizimli bolalar vizual tarzda axborotni yaxshiroq qabul qiladilar, shu sababli, ta'lim jarayonida rasmlar, grafiklar va boshqa vizual yordamchi vositalardan keng foydalaniladi. Bunday metod orqali bolalar turli jarayonlarni ko'rib tushinishlari va eslab qolishlari osonlashadi.[2]

3. Repetitiv o'rgatish (takroriy mashg'ulotlar): Autizmli bolalar uchun ma'lumotlarni takrorlash orqali o'rganish samaraliroq bo'lishi mumkin. Takroriy mashg'ulotlar ularga ma'lumotlarni eslab qolishga yordam beradi va bu, ayniqsa, ko'nikma va bilimlarni mustahkamlashda foydali hisoblanadi.

Autizmli bolalar ko'pincha ijtimoiy munosabatlarni o'rnatishda va muloqotda qiyinchiliklarga duch keladilar. Ular uchun ijtimoiy muhitda o'zlarini qulay his qilish, suhbatda ishtirok etish, his-tuyg'ularini ifoda etish muammoli bo'lishi mumkin.[3] Shu boisdan, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish ta'lim va tarbiya jarayonida alohida e'tibor talab etadi:

1. Ijtimoiy o'yinlar va rolli o'yinlar: Ijtimoiy o'yinlar orqali bolalar boshqa tengdoshlari bilan muloqot qilishni, ijtimoiy rollarni tushunishni o'rganadilar. Bunda ularga muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini o'rgatish maqsadida maxsus rolli o'yinlar tashkil etiladi.

2. Maxsus muloqot texnikalari: Nutq va muloqotni rivojlantirish uchun logoped yoki defektolog mutaxassisleri yordamida autizmli bolalar uchun maxsus kommunikatsion texnikalar qo'llaniladi. Bu jarayonda ta'lim berish vizual materiallar va muomala uchun o'yinlar yordamida olib boriladi.

3. Kichik guruhlarda ta'lim: Kichik guruhlarda ta'lim olish orqali autizmli bolalar bir-birlari bilan muloqot qilish, guruhda o'z o'rnini topish va ijtimoiy faoliyatlarga ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu ularning jamiyatda o'ziga ishonch hosil qilishlariga yordam beradi.[4]

Autizmli bolalar ko'pincha atrof-muhitga sezgir bo'ladilar, shuning uchun ular uchun qulay va xavfsiz muhit yaratish juda muhimdir. Bu jarayon quyidagi jihatlarga e'tibor qaratishni talab qiladi:

1. Tinch va shovqinsiz muhit: Autizmli bolalar ko'pincha shovqin va stressga nisbatan sezgir bo'ladilar, shu sababli ular uchun shovqinsiz va xavfsiz muhit ta'minlanishi kerak. O'quv xonalari to'q ranglarda bo'lib, ortiqcha bezaklardan holi bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

2. Moslashuvchan o'quv joylari: Autizmli bolalar uchun maxsus o'quv joylari tashkil etilishi zarur. Har bir bola uchun o'ziga xos sharoitlar yaratilib, ularning qiziqishlari va talablari inobatga olinishi kerak.

3. Stressni kamaytirish usullari: Stressli vaziyatlarni kamaytirish uchun autizmli bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar turli dam olish texnikalari va o'yinlardan foydalanishlari mumkin. Masalan, bolalarga rang-barang konstruktiv o'yinlar yoki chizish imkoniyati berilishi ularga dam olish va ichki ruhiy holatlarini boshqarishga yordam beradi.[5]

Autizmli bolalarni o'qitish va tarbiyalashda ota-onalar va mutaxassislarning birgalikdagi yondashuvi juda muhim. Ta'lim jarayonida ota-onalar, o'qituvchilar,

psixologlar va logopedlar hamkorlikda ishlashlari kerak, chunki bolalarning rivojlanishidagi o'zgarishlarni kuzatish va kerakli chora-tadbirlarni qo'llash muhimdir:

1. Ota-onalarning faol ishtiroki: Ota-onalar farzandlarining rivojlanish jarayonida faol qatnashishlari lozim. Ularning bolaga nisbatan ijobiy munosabati va qo'llab-quvvatlashi bolaning ijtimoiy va o'quv rivojlanishiga katta ta'sir qiladi.

2. Mutaxassislarining doimiy yordam va qo'llab-quvvatlashi: Autizmli bolalar bilan ishlovchi o'qituvchilar, psixologlar va logopedlar tomonidan maslahat va qo'llab-quvvatlash bolaning imkoniyatlarini yaxshilash uchun muhimdir. O'qituvchilar, psixologlar va boshqa mutaxassislar muntazam ravishda ota-onalarga maslahat berib, ta'lim va tarbiya jarayonini samarali olib borishda yordam beradilar.[6]

Autizmli bolalar odatda yangi ma'lumotni o'zlashtirish uchun bir necha marta takrorlashga muhtoj bo'ladilar. Lovaas metodini ishlab chiqqan Ivar Lovaas takroriy mashg'ulotlar orqali autizmli bolalarga ijtimoiy va xulq-atvoriy ko'nikmalarni o'rgatish mumkinligini aniqladi. Bu metod orqali bolaning xulq-atvori va ijtimoiy ko'nikmalari rivojlantiriladi .

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa o'rnida shuni ayta olamanki, autizmli bolalarga ta'lim va tarbiya berish jarayoni alohida yondashuv va maxsus metodlarni talab qiladi. Ularning o'qish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda individual yondashuv, muvofiq sharoit yaratish va ota-onalar hamda mutaxassislar bilan hamkorlik katta ahamiyatga ega. Ta'lim jarayoni bolaning individual ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etilganda, autizmli bolalar jamiyatda o'z o'rinlarini topib, ijtimoiy va ta'lim jarayonlariga muvaffaqiyatli jalb qilinishlari mumkin. Shu bilan birga, ularga ko'rsatiladigan doimiy e'tibor va qo'llab-quvvatlash ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga zamin yaratadi.

Autizmli bolalarga ta'lim va tarbiya berish jarayoni yuqori darajada individual yondashuv va maxsus metodlarni talab qiladi. Ushbu bolalarning rivojlanishida ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan ta'lim dasturlari muhim o'rin tutadi. Vizual yordam, repetitiv o'rgatish va ijtimoiy muloqotni shakllantirish uchun qo'llaniladigan o'yin usullari ularning ta'lim olish samaradorligini oshiradi. Shuningdek, autizmli bolalar uchun qulay va xavfsiz o'quv muhitini yaratish ham muhim ahamiyatga ega, chunki ular shovqin va boshqa tashqi ta'sirlarga sezgir bo'lishlari mumkin.

ASB ga chalingan bolalarga ta'lim va tarbiya berishda quyidagicha takliflarni kiritish mumkin:

1. Individual ta'lim dasturlarini kengaytirish: Autizmli bolalar uchun individual ta'lim rejalarini ishlab chiqish va ularning ehtiyojlariga mos holda olib borish lozim. Shaxsiy qobiliyat va imkoniyatlarga mos dasturni yaratish bolaning rivojlanishini yaxshilashga yordam beradi.

2. Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan dasturlarni joriy qilish: Ijtimoiy muloqot qobiliyatini oshirishga qaratilgan maxsus o‘yinlar, rolli o‘yinlar va kommunikativ texnikalarni ta’lim jarayoniga qo‘shish tavsiya etiladi.
3. Ota-onalar va mutaxassislar hamkorligini kuchaytirish: Ta’lim va tarbiya jarayonida ota-onalar faol ishtirok etishlari kerak. Mutaxassislar tomonidan doimiy maslahat va qo‘llab-quvvatlash ham autizimli bolalarning rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Ota-onalar va o‘qituvchilar muntazam ravishda o‘zaro fikr almashib turishlari lozim.
4. Erta yoshda aralashuv dasturlarini yo‘lga qo‘yish: Autizimli bolalar bilan imkon qadar erta boshlanadigan ta’lim va terapiya dasturlari ularning rivojlanishida katta o‘zgarishlar keltirib chiqaradi. Shu sababli, erta yoshdagi bolalar uchun maxsus markazlar tashkil qilish zarur.
5. Davlat va jamoat tashkilotlarining qo‘llab-quvvatlashi: Autizimli bolalarga ta’lim va tarbiya berishda davlat va jamoat tashkilotlarining ishtiroki zarur. Maxsus o‘quv markazlari va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimlari rivojlantirilishi autizimli bolalar uchun keng imkoniyatlar yaratadi.[7]

Mazkur taklif va mulohazalar ASB ga chalingan bolaning rivojlanishi, ruhiy, psixologik holatlarini ta’minlashda samarali natijalarni ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Attwood, T. (2007). *The Complete Guide to Asperger's Syndrome*. London: Jessica Kingsley Publishers.
2. Bogdashina, O. (2005). *Communication Issues in Autism and Asperger Syndrome: Do We Speak the Same Language?* London: Jessica Kingsley Publishers.
3. Grandin, T. & Panek, R. (2013). *The Autistic Brain: Thinking Across the Spectrum*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
4. Koegel, L.K., & Koegel, R.L. (2019). *Teaching Children with Autism: Strategies for Initiating Positive Interactions and Improving Learning Opportunities*. Baltimore: Brookes Publishing.
5. Mesibov, G.B., Shea, V., & Schopler, E. (2004). *The TEACCH Approach to Autism Spectrum Disorders*. Boston: Springer.
6. Schreibman, L. (2005). *The Science and Fiction of Autism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.